

Lőwy Dániel: Az úri város zsidó lakosai. A nagyvárad zsidósága története. Magyar Unitárius Egyház Magyarországi Egyházkerülete, Budapest, 2015, 562 p.

ISBN: 9789638911421

Recenzió: Szécsényi András PhD

Mindig figyelemre méltó, ha valaki vállalkozik a magyarországi zsidóság történetének egy-egy területét, korszakát, társadalmi csoportját összegző mű megírására.

Sajnos nemcsak az efféle nagyszabású könyvekből van hiány, de méginkább csekélynek mutatkozik körükből azoknak a monográfiáknak a száma, amelyeket szakszerűen, értő gondossággal vetettek papírra. Jóllehet vannak kivételek és szerencsére akadnak mára kiváló helytörténeti művek akár egy nagyobb terület, korszak, kiváltképpen pedig speciálisan a vészkorszak vonatkozásában. Hogy az utóbbi évek legjavából, a magyarországi holokauszt 70. évfordulójának apropóján megjelent könyvek közül emeljünk ki – meglehetősen különböző – példákat: Tárkányi Sándor műve(i) a soproni zsidóság történetének aprólékosan összeszedett mozaikdarabjait rakják össze,¹ Kelbert Krisztinának, a szombathelyi zsidóság 19-20. századi történetére vonatkozó kutatásai és könyvei pedig a szombathelyi zsidóságnak kísérelnek meg nagy érzékenységgel történetet (helyesebben egy egészzé összeálló családtörténeteket), és a rendkívül sok fénykép gondos elemzésével „arcot” is adni.² Mindkét munka közös jellemzője volt egyebek mellett az írott forrásokon túl a fényképek és tárgyi kútfők értő elemzése. Végül ide kívánczok Csősz László történész-levéltárosnak a Jász-Nagykun-Szolnok megyei zsidóság történetét társadalomtörténeti megközelítéssel feltáró kötete.³ Bár Csősz munkája jóval hagyományosabb forrásbázison nyugszik, mint az előbb említettek, mégis, a narrativitás mint elbeszélésmód, valamint bizonyos ego-dokumentumok beemelése és elemzése kiemeli művét a legtöbb zsidóságtörténeti összefoglaló köréből.

Az alapos, illetve látásmódjában is újat felmutató zsidóságtörténeti összegző művek rövidke sorába illeszkedik Lőwy Dániel monográfiája is, amely megközelítésében leginkább Csősz munkájával rokonítható, jóllehet Lőwy nem egy vármegyét, hanem egy város vizsgálatát vette górcső alá.

Lőwy Dániel pedig is nem „céhbeli” történész: végzettségét tekintve kutató vegyész, a West Virginia University tudományos munkatársa, és egy nemzetközi galvánelemző vezetője a marylandi egyetemen. Ugyanakkor olyasfajta értelmiségi, aki manapság kihalóban van: természettudományos akadémia karrierje és munkássága mellett igénye volt, hogy az elmúlt bő két évtizedben a humán kutatási szcéná irányába is termékenyen forduljon. Érdeklődése – nyilván családi indíttatásból, lévén Lőwy kolozsvári zsidó-magyar értelmiségi familia sarja – szülővárosa, majd pedig tágabb páttriája, a Romániába szakadt magyar zsidóság története felé irányította. Amatőr, de egyre elmélyültebb kutatásai, mára több tucatra rúgó publicisztikái, forrásfeltáró munkája, illetve tudományos közleményeinek eredményei révén aligha kétséges, hogy mára az

---

¹ Tárkányi Sándor – Tárkányi Eszter: Elfeledett soproniak. Arcok, sorsok, áldozatok /Forgotten Sopronians. Faces, Fates, Victims, Sopron, 2014.;Tárkányi Sándor: Elfeledett Soproniak. Családok, tárgyak, hagyományok. / Forgotten Sopronians. Families, Objects, Traditions. MAZSIHISZ, Budapest, 2016,

² Kelbert Krisztina: Szentől szemben. Képek a szombathelyi zsidóság történetéből/Eye to Eye With the History of Szombathely's Jewish Community. Yellow Design Kft, Szombathely, 2017.

³ Csősz László: Konfliktusok és kölcsönhatások. Zsidók Jász-Nagykun-Szolnok megye történelmében. MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, Szolnok, 2014.

egyik legjelentősebb történetíróvá lépett elő, aki az erdélyi, különösképpen a kolozsvári- , és partiumi zsidósággal, elsősorban a holokausztal foglalkozik.

Jelen munkája tehát korántsem a semmiből született: Löwy Dániel mind módszertanában, szellemiségében, mint tudományos anyagában mintegy összesűrítette eddigi vizsgálatait legjavát. Lássuk, miben áll mindez!

Löwy érdeklődése fókuszában – amint a kötet szerkezetéből világosan látszik – a város izraelita lakosságának újkori (19-20. század) története áll, azon belül is leginkább a huszadik századi múltja. A vaskos, 21 fejezetre tagolódó kötet csaknem egésze erről az időszakot taglalja. A problematikus felosztás nem tekinthető indokoltnak, amennyiben a 15. század óta éltek Várad szabad királyi városban zsidók, 1729-től pedig tömegesen, hiszen ekkortól vált lehetségessé a zsidóság tömeges megtelepedése a városban. Az olvasót jogos meglepetéssel töltheti el, hogy a mintegy 550 oldalra rúgó könyv 115. oldalán már az 1920-as évekbeli romániai Nagyvárad (Oradea) zsidóságának üldöztetésénél tart, s az addigi évszázadokat jószerével csupán összefoglaló művek és néhány forráskiadvány adatai alapján tárgyalja. Igaz, ezt követően kitűnő summázatot kapunk a két világháború közötti időszak megannyi aspektusáról. Az értekezés ezen részéből világosan kidomborodik, hogy a nagyvárad zsidóság zöme magyar tudatú volt, azaz az 1918/1920-as impériumváltást megsínylette. A Román Királyságban kettős kisebbségi létben nemcsak megtörni igyekeztek – erre a kötet számos, különféle példát mutat be –, de mintegy kitörölni is őket a város életéből. A második bécsi döntéssel (1940. augusztus 30.) realizálódó újabb impériumváltás ismételt, még nagyobb csalódást hozott az ekkoriban 92 ezer főt számláló, a városban élő várad zsidó közösség számára, akik „visszatértek, de nem hazatértek” az anyaországhoz. (Lélekszámuk ekkor mintegy 20 ezer fő izraelita vallású, ezerötyszáz fő pedig zsidó nemzetiségűnek is vallotta magát, a többi magyar nemzetiségűnek) A várad zsidóság ekkoriban már meglehetősen heterogén volt nemcsak a 19. század derekán háromfelé szakadt vallási irányzatok szerint, de társadalmilag, gazdaságilag és kulturálisan is.

Az egész kötet legjobban megírt fejezetei éppen ezek a részek: a várad zsidók munkaszolgálatát, jogfosztását, vagyontól való megfosztását, majd gettósítását és Auschwitz-Birkenauban történő deportálást taglaló szövegek, vagyis az 1940-1945 közötti évekről szóló fejezetek. Láthatóan ezt a kérdéskört ismeri legjobban Löwy Dániel. Az adatok pontossága és az olvasmányos stílus mellett esetükben ugyanis külön érdemes kiemelni, hogy a szerző, kivált a vészkorszak elbeszélésénél igyekezett gondot fordítani arra, hogy a zsidóság szemszögén túlmenően más nézőpontot is érvényesítsen. Könyve főhősein, az áldozatokon túl az elkövetők és a zsidómentők tevékenysége, cselekvési szempontjai és lehetőségei is szerepelek, értelmezést kapnak. Sőt, az egyes csoportok közti átmeneti szerepvállalásokba is bepillantást nyerünk, ezáltal érzékeny, összetett képet kapunk a holokauszt során felvett társadalmi szerepvállalásokról is, szok egyéni történetet felvonultatva. Utóbbi révén tudjuk meg például, hogy milyen dilemmákat okozott a város zsidósága egyes csoportjainak, hogy partizánnak álljanak, vagy sem; a gettózás, vagy éppen a munkaszolgálat alatti miniszteri, polgármesteri mentesítések mögött milyen állami tisztviselői dilemmák, félelmek, lehetőségek állhattak; vagy éppen azt, hogyan működött a gettórendőrség a „tettes-áldozat” dichotómia szorításában. A politikatörténeti háttér bemutatásán túli eme társadalomtörténeti-mikrotörténeti elbeszélésmódot nemcsak színesítik, de hitelesítik az éppen aktuális témakörhöz tartozó, külön alfejezet képező személyes történetek is. Ezek közé tartozik a „Bíró József műtörténész szélmalomharca a közigazgatással” című alfejezet, amely a városban élő művészettörténésznek a mentesítő papírokért folyó éveken át tartó szakadatlan, végső soron sikeres küzdelméről ír. A köztisztviselőként álló Bírónak és édesapjának a munkaszolgálat és a

gettózás alóli mentesítő dokumentumok megszerzéséről szóló kálváriája sokat elárul az állami és városi közigazgatásnak a zsidókérdésben és a holokausztban betöltött szerepéről. A mentesítés, melyet sikerült Bíró feleségére is kiterjeszteni éveken (és még Sztójay Döme miniszterelnök is hitelesítette), végül nem vezetett túléléshez: a nyilas uralom alatt érvényét veszítette és 1945 januárjában a Dunába lőtték őket. Az ehhez hasonló elbeszélések tehát remekül kiegészítik a köztörténeti elbeszélésmódot és a társadalomtörténeti látószögeket váltogató részeket. Nem lehet eléggé dicsérni a hazai holokauszt történeti irodalmára jellemző hiányt – melyen a városi zsidóság vonatkozásában ehelyütt enyhít – hogy az Auschwitz-Birkenaubai deportálás mellett, vagy Auschwitzból SS németországi lágerbirodalmába deportált magyar zsidóság százezreiről alig vannak elemzések. Löwy ellenben figyelemmel kísérte és önálló fejezet formájában mutatja be a váradi zsidóság százainak németországi „lágeréletét”, illetve azt is, hogy 1944 nyarán és őszén Nagyvárad milyen fontos csomópont- szerephez jutott a magyarországi zsidóság cionista irányzatának (főleg ifjúsági) önmentő akcióiban. Komplex, sok szempontú elemzés olvasható tehát Löwy Dániel könyvéből a nagyváradi zsidóság üldöztetéséről és megsemmisítéséről, melyhez bőven merített a közigazgatási iratok mellett az üldözöttek, embermentők, vagy éppen az elkövetők általi elbeszélő forrásokból.

Éppen ezért a recenzióban meglepetést kelt, hogy a háború utáni évtizedek zsidó életéről csupán egyetlen fejezet szól. Ennek homlokterében a holokauszt túlélőinek hazatérése a személyi és vagyoni veszteségek, traumák, majd a zsidó hitközség újbóli megszervezésének nehézségei állnak, de helyet kap a holokausztra való korai emlékéllátás is; a fejezet záró részében a romániai kommunista diktatúrában elszenvedett újbóli sérelmek számbavétele következik: a maroknyivá zsugorodott váradi zsidóság ellen kiújult antiszemitizmus bemutatása, a kivándorlás, a zsidó hitközség egyre ellehetlenülő helyzete, külföldi kapcsolataik számbavétele...Itt, az utolsó elbeszélő leírásban már nem találkozunk a korábban megszokott összetett elbeszélésmóddal és látószöggel, sem bőséges forrásismeretre támaszkodó értékelésekkel. Löwy Dániel ezúttal megelégedett a tények számbavételével és nagyjából – megmagyarázatlan módon – az 1970-es évekig tartó bemutatásával. Mindez a kommunista homogenizált társadalomba való beintegrálhatatlanságról, s ennek nyomán az ekkorra már csak néhány száz ott élő zsidó osztályellenségé válásig tart.

Így jutunk el a kötet záró részeihez, amelyek egyszersmind a monográfia legproblematisabb egységének tekinthető. A korábbi kiforrott – ám, mint láthattuk, különféle perspektívájú, forrásbázisú és jellegű – leírást hirtelen felváltja egy meglehetősen szerkesztetlen és voltaképpen szemelvény-szerű összeállítás-lista. Elsőként a „Tanúságtevők, emlékezők” alfejeztről kell szólni, amely tulajdonképpen historiográfiai összefoglalása mindazon narratív forrásoknak, melyek a vészkorszak óta a túlélők révén keletkeztek (naplók, memoárok, jegyzőkönyvek, fontosabb interjúk és szépirodalmi alkotások). A kétségkívül lényeges ismertetés ehelyütt azért furcsa, mert a kötet egészére nézvést Löwy Dániel semmiféle egyéb historiográfiáról nem nyújt tájékoztatást. Ebből adódóan többek között nincs semmilyen reflexió a korábbi történeti munkákra sem, sőt, nem lehet tudni azt sem: kinek szól a könyv voltaképpen? A kötetben nincs módszertani bevezetés, nem reflektál történetírói problémákra, sem egyes irányzatok kérdésfeltevéseire, hovatovább a szerző voltaképpen semmiféle elméleti okfejtéssel nem terheli meg olvasóját: ebből adódóan nehezen illeszthető be egy nemzetközi diskurzus keretei közé, jóllehet – különösen a vészkorszakról szóló igényes leírás, jogot formálhatna rá. Feltételezhető, hogy Löwy egyfajta ösztönösséggel írta meg könyvét, semmint hogy elbíbelődött volna a kérdéskör narrativitásának – mára már szerteágazó – irodalmáról, amely szerint pedig arra is reflektálnia kell, miért fontosak

egyre inkább a személyes tanúságtételek, vagy éppen mi az a politikai-társadalmi közeg, melyben az adott mű megszületik.⁴ Visszatérve a záró részekhez, a következőkben terjedelmes Függelékkel találunk. Elsőként egy szószeret és fogalommagyarázatot, amely a monográfia kézikönyvként való használatát is segíti, s ugyanez igaz a jószerevével kizárólag 19-20. századi személyiségeket sorjázó „Nagyvárad arcképcsarnokra” is. A további listák-jegyzékek ellenben ad-hoc módon mutatják be a város zsidóságtörténetének egy-egy szegmensét. Különösen kimerítőnek tekinthető a „zsidó vonatkozású emléktáblák” szervesen és precíz, fontos adatokat nem tartalmazó listája, vagy „A zsidóság szerepe Nagyvárad gazdasági életében: személy és cégmutató” című alfejezet is: érthetetlen, mit keres itt forrásismertetés a nagyvárad ismert holokauszt-áldozatok („mártírsorsot szenvedett alkotók”) felsorolásával egybekeverve...

A munka erős hiányossága, hogy a hagyományos szakmunkáktól eltérően a szövegtörzs jelentős részeiben a szerző alig használ kiadatlan levéltári forrásanyagot. Lehetőségeihez mérten, a washingtoni Holokauszt Emlékmúzeum (United States Holocaust Memorial Museum) bizonyos iratait hasznosította csupán, s már pusztán ebből is megerősödni látszik ama megállapításunk, hogy a kötet magvát, s a városi zsidóság történetének legfontosabb időszakát a holokauszt problémaköre jelenti a szerző számára.

Dicséretes – s ez manapság korántsem természetes történetírói hozzáállás – hogy jelentős mennyiségű naplót, visszaemlékezést és részben saját maga, részben mások által készített túlélői interjút használt fel, ismét csupán a holokausztról szóló fejezetek esetében – mindennek az elbeszélésmódra és a történetírói látószög többszólamúságára gyakorolt jótékony hatásáról már szóltam. Mindezt a kötet végi jól tagolt forrás- és szakirodalom zárja le, amely egyúttal könnyen áttekinthető bibliográfiai ajánlóként szolgál az olvasók számára.

Összegzésképpen megállapítható, hogy Löwy Dániel, mint a Romániába szakadt partiumi és erdélyi zsidóság kiváló ismerője fontos könyvet tett le az asztalra. Munkája, elbeszélésmódja ugyan felemásra sikeredett (ebben bizonyára tetten érhetőek a szerzőnek a fentiekben említett céhen kívülsége, egyfajta laikusságának hátrányai), de a nagyvárad izraelita, vagy a korabeli zsidótörvények által izraelitának tartott nagyvárad lakosságának a soához vezető útvonalról és a vészkorszakbeli történetéről maradandót alkotott, mellyel érdemben gazdagítja a hazai holokauszt-kutatás szinte minden aspektusát.

Szécsényi András

---

⁴ Lád elsősorban: Yehuda Bauer: Rethinking the Holocaust, New Haven, Yale, 2001.; Zoë Vania Wakman: Writing the Holocaust. Identity, Testimony, Representation, Oxford, Oxford University Press, 2008.; Dan Stone: Histories of the Holocaust, Oxford, Oxford University Press, 2010.